

Ковальчишина Н. І., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту (м. Макіївка)

ТЕРОРИЗМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

У статті розглядаються теоретичні основи визначення тероризму і розкриваються етапи розвитку даного феномену, визначаються різновиди тероризму, аналізуються існуючі визначення тероризму. Робиться спроба визначити праксеологічні аспекти проблеми.

Ключові слова: тероризм, терор, міжнародний тероризм, психологія терориста, праксеологічний аспект.

В статті рассматриваются теоретические основы определения терроризма и раскрываются этапы развития данного феномена, определяются разновидности терроризма, анализируются существующие определения терроризма. Делается попытка определить праксеологические аспекты проблемы.

Ключевые слова: терроризм, террор, международный терроризм, психология террориста, праксеологический аспект.

The theoretical basis of definition of terrorism. Review reveals the stages of this phenomenon, and varieties of terrorism, analyzes the existing definition of terrorism. An attempt to define praxeological aspects of problem is done.

Keywords: terrorism, terror, international terrorism, psychology terrorist, praxeological aspect.

Постановка проблеми. Тема тероризму в останні роки стала об'єктом підвищеної уваги, як з боку представників соціальних наук, так і з боку представників політичних еліт і широкої громадськості. Міжнародний тероризм перетворився на одну з глобальних проблем сучасності, що дестабілізує обстановку в світі. На початок ХХІ століття більш ніж в 70 державах налічувалося близько тисячі груп і організацій, що використовують в своїй діяльності методи терору. Тероризм і екстремізм все більше загрожують безпеці країн і їх громадян, спричиняють значні політичні, економічні й моральні наслідки, оказують сильний психологічний вплив на населення, уносять життя багатьох людей [3].

Загострення боротьби за сфери впливу між різними соціальними силами, політичними ідеологіями, блоками, союзами, у тому числі етнічного і конфесійного характеру, часте вживання суб'єктами політики терористичних методів боротьби стало однією з головних проблем, що впливають на стійкий розвиток суспільства. Методи тероризму є зневагою законом, перешкоджають міжнародній співпраці, ведуть до підривання основних свобод і демократичних основ держав й світопорядку в цілому.

Глибоке науково-теоретичне вивчення тероризму має істотне значення для протидії йому. Пізнання суті тероризму, його

залежності від соціально-політичних, економічних, психологічних і інших умов відкриває можливості для прогнозування його проявів. Вирішення цих завдань підсилить можливості своєчасно попереджувати нові терористичні акти, здійснювати підготовку і проведення контртерористичних заходів. Феномен тероризму є сьогодні актуальним і стає предметом особливого інтересу державних органів і дослідницьких установ.

Теоретичними основами статті є праці вітчизняних і зарубіжних дослідників в області філософії, соціології, конфліктології, політології, юриспруденції, психології.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З проблеми тероризму проведена велика кількість досліджень, в рамках яких розглядаються теоретико-методологічні основи дослідження тероризму (Луков В.В., Загладин М.В., Путілін Б.Г., Жук А.В. і ін.), правові аспекти (Смельянов В.П., Задорожня І.В., Комарова М.О.), соціально-політичні проблеми (Кеосаян Л.Р., Кафган В.В., Кудріна П.М., Манацков П.В. та ін.), психологічні основи тероризму (Ольшанський Д.В., Букреев В.І., Мар'їн М.І., Касперович Ю.Г., Зінченко Ю.П. і ін.).

Деякі вчені (Ю.І. Авдєєв, О.Г. Здравомислов, О.В. Дмитрієв, В.М. Іванов, А.А. Кара-Мурза, М.П. Требін) зробили аналіз тероризму як соціально-політичного

явища. Ці автори зосередили свою увагу на питаннях суті й змісту політичного тероризму, його місця і ролі в системі політичної боротьби.

Наукові праці М.М. Афанасьєва, О.С. Грачова, О.В. Герасимова, Є.П. Кожушко, Л.М. Млечина, К.М. Салімова та інших присвячені аналізу основних напрямків сучасного тероризму. Вони досліджують мотиви дій терористів, ідеологічні корні тероризму – соціальні, психологічні й ін. В їх трудах розглядаються деякі аспекти трансформації екстремізму у політичний тероризм.

Окремі аспекти цієї проблеми знайшли віддзеркалення також й у дослідженнях вітчизняних авторів (Д.О.Александров, М.В.Андрєєв, В.Г.Андросюк, О.В.Большакова, Ю.М.Голованов, Л.І.Казміренко, Я.Ю.Кондратьєв, В.С.Медведєв, В.М.Мельников, Г.О.Юхновець). Українські дослідники проблематики боротьби з тероризмом небезпідставно звертають увагу передусім до нагальної потреби створення адекватної нормативно-правової бази боротьби з ним (В.Антипенко, В.Бруз, В.Глушков, О.Долженков, В.Ємельянов, В.Журавльов, В.Коваленко, В.Леонов, В.Ліпкан та ін.). Ця база має бути адекватною постійній еволюції тероризму, враховувати його соціокультурну та світоглядну складові і, що зараз є чи не найважливішим, зовнішньополітичним аспектом антитерористичної діяльності (І.Коппель, В.Майборода, О.Ніколаєнко, М.Ожеван, В.Остроухов, О.Шевченко та ін.). Йдеться, перш за все, про необхідність внесення змін до Концепції (основ державної політики) національної безпеки України, які б визначали механізми, напрямки, завдання, суб'єкти та об'єкти антитерористичної діяльності.

Глибокий аналіз причин виникнення тероризму робиться низкою зарубіжних вчених (У. Бек, Е. Гидденс, Б. Гросскап, М. Креншоу, У. Лакер, Н. Ливінгстон, С. Ломброзо, М. Функе, Б. Хоффман, Ш. Шмаль, А. Шмідт і ін.) Вони фокусують свою увагу на ролі держави у виникненні та здійсненні тероризму, впливі політико-економічних процесів на зміст й спрямованість терористичної діяльності.

Проведений аналіз наукової літератури свідчить про те, що тема вивчення тероризму набула значного поширення. Однак, попри

зростання кількості досліджень з цієї проблемі, залишаються невирішеними низька теоретичних й практичних питань, що пояснюється не лише складністю та природною новизною цієї проблематики в ХХІ сторіччі і необхідністю пошуку нових підходів, але й трансформацією власне терористичних загроз.

Формування цілей статті. У статті робиться спроба розглянути теоретичні основи визначення тероризму, розкрити етапи розвитку даного феномену, визначити його психологічні та праксеологічні аспекти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тероризм в останні десятиліття став глобальною проблемою сучасності. Він зачіпає багато країн на багатьох континентах, у тому числі й Україну.

Звернувшись до історії, можна простежити численні приклади тероризму, перш за все політичного. Одна з перших згадок про теракти відноситься до 1 ст. до н.е. Вся наступна історія зберегла пам'ять про терор і терористів, що діяли в різні епохи та в різних країнах. Але до ХХ ст. тероризм не носив масового характеру, не мав ідеології й тих форм і методів, які йому притаманні в нашому столітті. Тероризм приніс в сучасне життя технологічні форми насильства і його глобалізацію. Він представляє загрозу сучасному суспільству впливає на якість життя і цивілізований порядок існування.

Одна з особливостей сучасного тероризму – загроза безпеки, добробуту, прав звичайної людини, стабільності державної системи, нормального економічного розвитку, а також розширенню і навіть збереженню демократії.

Незважаючи на те, що ця тема давно привертає увагу дослідників (особливо на Заході), і існує безліч визначень тероризму, єдина точка зору відсутня, і дискусії тривають.

За В. Далем терор (від лат.) – це залякування стразами, вбивствами і всіма жахами шаленства. С. І. Ожегов вказує, що терор – це фізичне насильство аж до фізичного знищення, вбивства, по відношенню до політичних супротивників [3].

Незважаючи на стислість і простоту вищеназваних визначень у порівнянні з багатослівними сучасними, в них відбита суть. Тероризм – це культ і практика насильства, в основі яких лежать, як правило,

ідеологічні причини, що використовуються як засіб для досягнення певних цілей.

Слід підкреслити, що визначення тероризму представляється непростим завданням. Форми і методи терористичної діяльності істотно мінялися з часом. Це явище має стійку негативну оцінку, що породжує довільне тлумачення. З одного боку, існує тенденція невиправданого розширеного трактування, коли деякі політичні сили без достатніх підстав називають терористами своїх противників. З іншої – невиправданого звуження. Самі терористи схильні називати себе солдатами, партизанами, диверсантами в тилу противника і так далі. Звідси труднощі як юридично-правових дефініцій, так і загальнотеоретичного осмислення тероризму.

Законодавці різних країн не прийшли до єдиного визначення тероризму. Досліджуючи і узагальнюючи діяння й ознаки складів злочинів терористичної спрямованості, записаних в Кримінальних кодексах держав – учасників СНД, В.П.Смельянов конструює наступне визначення тероризму: тероризм – це публічно здійснювані загальнонебезпечні дії або погрози, спрямовані на залякування населення або соціальних груп, в цілях прямої або непрямої дії на ухвалення якогонебудь рішення або відмова від нього в інтересах терористів [4].

Відомий фахівець із питань вивчення тероризму Ю. Антонян вважає, що тероризм – це насильство, яке містить загрозу іншого, ще більшого насильства для того, щоб викликати паніку, зруйнувати або порушити державний чи суспільний порядок, викликати страх, примусити противника прийняти бажане рішення, викликати політичні та інші зміни [1].

С. Зелінський у своїй праці намагається визначити сутність сучасного тероризму. Він стверджує, що за всю історію існування соціального феномену тероризму значно змінився його зміст та форми прояву, хоча сутність залишилась тією ж – використання крайнього насильства або погрози насильством для досягнення певних політичних, релігійних чи інших публічних цілей, за наявності основного конструктивного елементу – мотиву злочинного терористичного діяння –

залякування державної влади, суспільства або його частини [6].

Дослідник М. Стрімска визначає сутність сучасного тероризму як обґрунтований метод використання радикального насильства, головна мета якого – досягнення певного психічного ефекту. Характерною рисою сучасного тероризму є комунікативність: поєднання насильницьких вчинків із політичним посланням, при чому це послання може бути, а часто і є, диференційованим із огляду на різні сектори цільової публіки. Його органічною частиною може бути як інтенсивне залякування, тероризування одних, так і підбурювання інших, потенційних спільників і наслідувачів терористів. Від останніх видів тероризму сучасний тероризм відрізняється насамперед систематичним використанням крайнього насильства, яке визначає також характер навмисне викликаного психічного ефекту [8].

Український дослідник В. Коршунов вважає, що треба під тероризмом розуміти не тільки суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому невинних людей, або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей, але й вчинення значних матеріальних збитків чи настанні інших суспільно небезпечних наслідків, що здійснюються з метою порушення громадської безпеки [2].

У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.03 р. тероризм трактується як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства із захопленням заручників, підпалами, убивствами, тортурами, залякуваннями населення та органів влади або здійсненням інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрозами виконати дії для досягнення злочинних цілей [5].

Відомо, що тероризм пов'язаний із загальнішим, родовим для нього поняттям терору. Терор – спосіб управління суспільством за допомогою превентивного залякування. До цього способу політичної дії можуть вдаватися як держава, так і організації (або сили), що ставлять перед

собою політичні цілі. Багато років тактика превентивного залякування, незалежно від характеру суб'єкта терористичної дії, позначалася загальним поняттям терор. У 1970-1980-х р. склалося термінологічне розрізнення терору і тероризму. Сьогодні «терор» трактується як нелегітимне насильство з боку держави по відношенню до суспільства в цілому або до дисидентів і опозиції. «Тероризм» – практика нелегітимного насильства, що реалізується силами і організаціями, які протистоять державі [7].

Терор спирається на насильство і досягає своїх цілей шляхом демонстративного фізичного придушення будь-яких скільки-небудь активних противників з тим, щоб залякати і позбавити волі до опору всіх потенційних противників влади. Важно підкреслити, терор – політика превентивного насильства і це відрізняє його від найжорсткіших репресій по відношенню до порушників законів. Терор використовує влада, яка прагне радикальним чином змінити існуючий порядок речей. У таких випадках, як іноземне завоювання, або соціальна революція, або затвердження авторитаризму в суспільстві з демократичними традиціями – тобто всякий раз, коли політична реальність змінюється радикально, і ці зміни неминуче викликають опір значної частини суспільства – в арсеналі політичних стратегій нової влади лежить політика терору.

Обов'язкова умова тероризму – резонанс терористичної акції в суспільстві. Тероризм принципово декларативний. Широке поширення інформації про теракт, перетворення його на найбільш обговорювану подію є ключовим елементом тактики тероризму. Непомічений або засекречений теракт втрачає всякий сенс.

Суспільний резонанс на терористичний акт необхідний терористам для зміни суспільних настроїв. Теракти впливають на масову психологію. Терористичні організації демонструють свою силу і готовність йти до кінця, жертвуючи як власними життями, так і життями жертв. Терорист гучно заявляє, що в цьому суспільстві, на цьому світі є сила, яка ні за яких обставин не прийме існуючий порядок речей і боротиметься з ним до перемоги, або до свого кінця.

Говорячи про культ і практику насильства, властивих тероризму, слід

зауважити, що поняття тероризм й насильство не тотожні. Тероризм, по суті, є особливою формою насильства, і коротко може бути визначений як примусове залякування. Він має на увазі загрозу вбивства, нанесення каліцтв або руйнувань, щоб стероризувати обраний об'єкт, і підпорядкувати його волі терориста.

Крім самого насильницького акту, тут величезне значення має й психологічний чинник. Оскільки невідомо, хто буде наступною жертвою і який розмах теракту, і де, в якому громадському місці він відбудеться, створюється атмосфера паніки, суспільної напруги, страху. Розрахунок терористів полягає в тому, щоб використовувати цю ситуацію й громадську думку, часом і міжнародну, щоб добитися своїх цілей, вирвати поступки, які можуть бути різного характеру і масштабу (відпустити полонених, отримати зброю або скинути уряд).

Слід відмітити, що форми прояву тероризму різні для кожної країни, вони мають національне забарвлення (хоча останнім часом все голосніше заявляє про себе міжнародний тероризм), але існують загальні, характерні моменти, які дозволяють говорити про тероризм як про специфічне явище другої половини ХХ ст. Це його масовість, ідеологічна основа, а також певні форми й методи. І тут необхідно сказати про умови, що сприяють розвитку тероризму, і в першу чергу про негативні наслідки науково-технічної революції та низки соціальних зрушень.

Новітні технологічні досягнення в озброєнні, прогрес в хімії, біології, ядерній фізиці та інших науках робить людство потенційною жертвою тероризму. Як це не парадоксально, поширення на земній кулі країн з демократичними режимами ускладнює боротьбу з тероризмом (при тоталітарному режимі ця проблема, як правило, відсутня). Нові проблеми вимагають нових рішень, і не будь-яке суспільство виявляється до них готово. Особливо це стосується тероризму міжнародного.

У науковій літературі вказується на велику кількість видів тероризму, в тому числі: політичний, кримінальний, націоналістичний, повітряний, міжнародний, ідеологічний, етнічний, релігійний, індивідуальний, державний, військовий,

мирний, корислива, кримінальний, ідеалістичний. Фахівці налічують більше двадцяти видів тероризму: від тюремного до комп'ютерного. Намагаючись упорядкувати існуючі класифікації за загальними критеріями, Б.К. Мартиненко пропонує розділити тероризм на два види: міжнародний і внутрішній [2]. Ряд дослідників вказують на труднощі, які виникають при розмежуванні внутрішнього і міжнародного тероризму. У доповіді Генерального секретаря ООН у 1990 р. говорилося, що міжнародний тероризм можна охарактеризувати як терористичні акти, при здійсненні яких виконавці (або виконавець), плануючи свої дії, отримують керівні вказівки, приїжджають з інших країн, рятуються втечею або шукають притулку, або отримують допомогу в будь-якій формі не в тій країні або країнах, в яких здійснюються ці дії.

Аналіз соціально-економічних, політичних та інших чинників існування загроз тероризму в Україні свідчить про те, що абсолютна більшість типів тероризму та мотивів терористичних дій може бути актуальною для нашої держави. Рівень терористичних загроз в Україні, що значно зріс через соціально-економічні негаразди та політичну нестабільність, обумовив формування та посилення опосередкованих факторів терористичних загроз. За результатами проведеного соціологічного дослідження, громадська думка не зовсім адекватно оцінює небезпеку тероризму в Україні. Визначальним напрямком спільних зусиль у цьому контексті має бути своєчасне виявлення та усунення соціальних та політичних детермінант тероризму.

Огляд історичних подій останніх десятиліть підтверджує, що Україна бере активну участь у діяльності міжнародних структур у сфері протидії тероризму відповідно до міжнародних угод. Сучасні засади міжнародної співпраці у галузі боротьби з тероризмом мають ґрунтуватися на єдиному розумінні змісту загроз тероризму, спільних цінностях, взаємній довірі, подібності правового регулювання та оперативної культури, а також передбачають мобілізацію всіх ресурсів наявних інтеграційних структур для того, щоб не допустити реалізацію загроз глобального тероризму як на регіональному, так і на міжнародному рівнях. Підтримуючи світову

антитерористичну коаліцію, Україна потенційно може стати об'єктом терористичних атак, що підтверджує необхідність приділити увагу проблемам терористичної безпеки з боку держави та громадськості [7].

На державному рівні в основному сформовано концептуальні засади та нормативно-правову базу державної політики протистояння загрозам тероризму, спрямованої на формування системної протидії цьому небезпечному явищу через консолідовану позицію всіх державних структур та громади. Конституція України, Концепція національної безпеки України та Закон України «Про боротьбу з тероризмом» складають засади антитерористичного законодавства, яке регламентує створення спеціально уповноважених структур антитерористичної дії в межах наявної загальнодержавної системи антикризового реагування. Проте в умовах, коли загроза тероризму стала глобальною проблемою, існує необхідність розробки нових нормативно-правових актів, які б регламентували діяльність загальнодержавної антитерористичної системи не тільки для усунення наслідків терористичних дій, а, головним чином, для їхнього попередження.

Загрози для України з боку екстремістів від ісламу останнім часом стають дедалі реальнішими, з огляду на наявність численних економічних, політичних і територіальних інтересів представників ісламського світу в нашій країні (в першу чергу маємо на увазі «кримську проблему»). Інтегруючись у європейський процес, Україна не може бути осторонь проблем сучасних міждержавних відносин. Тероризм – одна з них, отже, своєрідним каталізатором розвитку цієї проблеми в Україні може стати її відкрита зовнішньополітична діяльність. Зближення позицій Києва зі США і країнами НАТО в глобальних питаннях сучасності, перегляд відносин з деякими арабськими країнами, на чолі яких стоять радикальні лідери (Іран, Ірак, Лівія), поглиблення відносин з Ізраїлем – все це може спричинити негативне і навіть вороже ставлення до України певних кіл мусульманського світу, наслідками чого можуть стати терористичні операції проти українських об'єктів. Члени іноземних і міжнародних терористичних організацій

намагаються використати територію України для створення своїх перевалочних баз, місць реабілітації та відпочинку, прокладання каналів постачання зброї, вибухових речовин, боєприпасів, інших засобів масового ураження [7].

Отже, можна зробити висновок, що існує певне підґрунтя для активізації тероризму в Україні. Основні осередки терористичних загроз для нашої країни перебувають поза її межами, через те є виправданими будь-які кроки інтеграції України у міжнародні структури, метою яких є боротьба з тероризмом.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Визначаючи теоретичні та праксеологічні аспекти проблеми тероризму, можна стверджувати, що у науковій літературі досліджуються найважливіші проблеми тероризму та боротьби з ним на державному рівні. У відповідній термінології дослідниками визначено суть, різновиди та причини виникнення тероризму, узгоджено основні поняття зазначеної проблеми.

Однак бракує досліджень присвячених теоретико-методологічному обґрунтуванню завдань правоохоронних органів, органів державного управління щодо запобігання терористичній діяльності в країні, створення несприятливих умов для формування та

розвитку терористичних осередків, зокрема проблеми практичного протистояння суспільства терористичним загрозам.

На сьогодні є важливим усвідомлення лідерами провідних країн світу, що глобальні проблеми людства досягли критичної крапки і на противагу наднаціональному владному центру, який виражає корпоративні інтереси обраних, має бути створена незалежна експертна група міжнародного рівня, яка виражатиме інтереси всього людства. З цією метою необхідно створення глобальної антитерористичної організації, організованої за мережовим принципом і невідконтрольної провідним державам. У перспективі успішна протидія тероризму у великій мірі залежить від кардинальної перебудови свідомості, коли для країн і народів стануть головними не корпоративні, націоналістичні або вузькорелігійні інтереси, а загальнолюдські, гуманітарні цінності, що виключають екстремістську ментальність, конфронтаційний і мілітаристський дух [2].

Таким чином, сучасний тероризм, як складний політичний феномен, міняючи свої форми, засоби й масштаби нападу, але не міняючи свою антилюдську суть, є науковою і практичною проблемою, яка не втратить своєї актуальності ще багато десятиліть і вимагатиме пильної уваги з боку експертів різних галузей наук.

Література

1. Антонян Ю.М. Терроризм: Криминологическое и уголовно-правовое исследование./ Ю. М. Антонян/ — М., 1998.
2. Боташева, А.К. Отличительные признаки современного терроризма: актуальные проблемы исследования /А.К. Боташева // Политика и общество. 2008. №9 (51). С. 15-21.
3. Гармашов І.А. Сутність сучасного тероризму і його основні характеристики / І. А. Гармашов// Персонал.– 2005.– №6. – С. 21-25
4. Ємельянов В.П. Поняття тероризму/ В. П. Ємельянов// Вісник Академії правових наук України. № 4, 1998. С. 210-224.
5. Закон України. Про боротьбу з тероризмом // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 25. – Ст.180.
6. Зелінський С.А. Політичний тероризм як соціально-правове явище./ С. А. Зелінський// Актуальні проблеми держави та права. – Вип. 6. – Ч. II. – Одеса, 1999. – С. 40.
7. Ляшенко В.М. Загрози сучасного тероризму в Україні та завдання органів державного управління щодо їх запобігання в науковій літературі./ В. М. Ляшенко// Актуальні проблеми державного управління: – Зб. наук. праць. ХарРІДУ НАДУ – Харків: Магістр, 2006. – № 3 (30). – С. – 181 – 188.
8. Стрімська М. Політичний тероризм: проблеми його визначення/ М. Стрімська// Політологічний часопис. I. – 1994. – №2.